

O'ON KO NUKUD ÊG TIAJNIG Ook buikam

Oichkama no'oka/ Oishkam no'ok (pima)

Gobierno de
México

Mujeres
Secretaría de las Mujeres

O'ON KO NUKUD ÊG TIAJNIG Ook buikam

Mujeres
Secretaría de las Mujeres

Secretaría de las Mujeres

CAMPAÑA PERMANENTE POR LA IGUALDAD
Y EN CONTRA DE LA VIOLENCIA HACIA LAS MUJERES

O'on ko nukud êg tiajnig Ook buikam

Primera edición, 2025.

D.R. © Secretaría de las Mujeres

*Comité redactor para la elaboración de
la Cartilla de Derechos de las Mujeres:*

Ángela María Guerrero Alcántara

Daniela Helue Moctezuma Aguilera

Frida Hyadi Díaz González

Karla Micheel Salas Ramírez

Friné Haydee Salguero Torres

Traducción al Oichkama no'oka/ Oishkam no'ok (pima):

Blanca Gregoria Rentería Galavíz

Isidra Galavíz Carrillo

Esta Cartilla es de distribución gratuita.

Prohibida su venta.

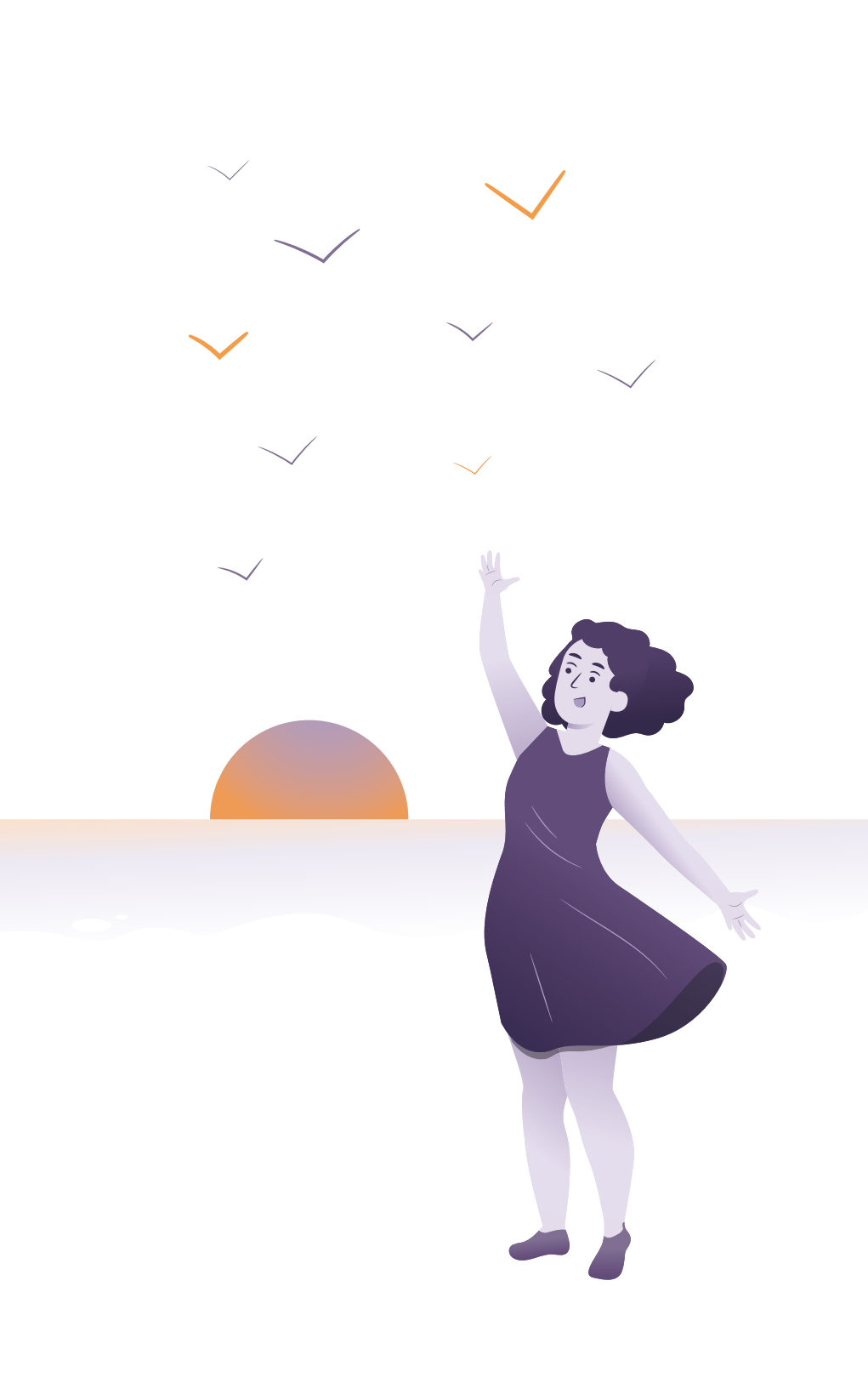
Hecho en México.

Gobierno de
México

Mujeres

Secretaría de las Mujeres

Shiv anê o'ok ko kiajkar a o'obash bui têkpanak igui oidig tam êg taak abar nokimdi shi mui tas, ko bêsh io'ok ko a judil bui têkpanak êgam o'ok ko im bêsh tash nêillak bam o'ob ko judil a buikam têkpanak ko igui no'ok tam tam aaguim ko amig, êgam o'ok ko shiv ko atam ushgam tam dad atam aagui ko amig, êg taak judil a buikam nukud jêmak têkshik ko jaat êg taak aguimtaad a dod, êg taak êp êga jaat aguimtaad ko im a dod. Iai dad êg taak noo êg taak im apad no'ok êp; am daibi êg taak im apad nokig ko damak judil jiñik, o'obash o'ok am dad, o'ok êg taak kisham têkpanak êg taak a oidig tab joog bubak ko shish êg taak gêgêr oidig tam darra ish nojolli kishma lal o'ob bèn, ish ñuul am daibin êg taak im ishkuel bui joog jijim porque ishkuel im o'ok bui joog jêgui, ish o'ok ko kisham darra êp am daibag êg taak im apad a oidig tab joog bubak. Êgam o'ok ko im jêrrig maat, o'ok ko judil a bui jaat nanta, ko a kisham jaat bam o'ok bui nanta. *Ish dêê êp am daibim êg taak igui oidig tam ish buap ko damak ê pish bui nêir, ish bènêg o'ok ko apad judil a bui bubi, ko apad judil a bui darra, ish amig êp am daibim, ish compñer, ish mamar o'ok êp am, daibim, bêsh apmash o'ok ko shi gêbkêr jêgui, bêsh am daibin êg taak judil a bui a têkshim ko êsha tuat ko o'ok jêgui apad shi mêt jimig, ko apad têkpanig êbi a bagmogui êg okish igui êsha taak apad bêsh jaat natig ko atam o'ok taam.*

**Êgam am daibim, bêsh êgam,
ko shish abar têkshim ko
apad kêg darrakam, aptadam
darrakan ko kiajkar darrakan.**

Claudia Sheinbaum Pardo
MEXICO OIDIG TAM USHGAM

1 tash octubre masad 2024 dukig. Nook ko bam o'obas making ko igui tash tam no'ok maa êgam o'obasko igui oidig tam darra, ko êg ushgam taam bii igui oidig tam.

Contenido

1. Tiajnin ko nukud jêgui ko kêg dajkan, aptdam dajkan	4
2. Êg tiajni ko nukud jêgui ko bêsh o'ob kêg darrakan, a bèn o'ob bèn ko judil jaat natan êg taak a bagmiguï	5
3. Tiajnin nukud ko ishkuel bui apê apad jimig	6
4. Tiajnig ko jêmak lotor nukudkan am oidig am	7
5. Tiajnig ko kêg kii apad nukudki êbi dajkig a êlid	8
6. Tiajnig ko bêsh o'ob a oidigtam nukud	10
7. Tiajnig nukud ko bêshish o'ob a o'on nukudki, a têgllig êp ko tomiñ nukdan judil a bui buikam ko kêg darrakan	11
8. Tiajnig ko judil a piejish ko jaat ko a bagmag natan	12
9. Tiajnig ko nukud jêgui ko apad kiajkar nokig kiajkar jimig êbi am bagmiguï	14
10. Tiajnig ko kêg apad ushgam kêg neillan	15
11. Tiajnig nukud ko apad votartig ko êp apad ushgam daijbi .	16
12. Tiajnig ko bêsh o'ok o'ob apad nukudki jemak celular	17
13. Tiajnig ko nukud lal o'ob ook ko ilbaj o'ok	19
14. Tiajnig atam nukud o'ok taam ko jêmak têkpan apê apad nukudki ko êka kaak ep am namkilli	20
15. Tiajnig amig ko o'ok im apad têiguimdi ko kêg kiajkar bèn darrakan	21

Gobierno de
México

Mujeres
Secretaría de las Mujeres

Mexico ko bêsh oidig tam amig bam o'ok ko kêkil. Shi kêg a nêillak ko o'ok ko kêkil êka traam êp a nêillak.

Ushgam Claudia Sheinbaum, ko jêgui jêmak okish ko igui oidig tam daj bêta shontak jêmak okish ko ushgam jêgui, igui jêmak tiajnig bajab ko o'ok buikam no'ok ko kêg darrakan, igui ko tomiñ nukudkan, ko kêg kiajkar nêillan, ko ushgam apad bii, ko piejjish buikam apad jimig, ko têkpan nukudkan, ko ishkuel bui apad jimi, ko bam jaat ko tajta apad nmukudkan. **Igui a oonba jêmak libar tam ko têtêg reformas bêsh ushgam buikam bêtdam Bush igui tiajnig o'ok buikam ko am a o'on constitución tam.**

O'on ko am a o'on bêsh o'ob buikam jêgui bêsh oobash buika, igui bêsh o'ob buikam ko êshataak color nukud êg jon, ko apê matish o'ob nok, êg taam apê mash o'êbi dajkam o'ob.

Bêsh ushgam ko igui oidig tam darra (o'ob ko jêgui ushgam, kobnal, o'ob ko o'on kêg tuan, igui ko o'on kiajkar bui nokig, o'ob ko bêsh igui o'ob ko igui oidig tam darra buikam) igui bêsh a o'onba ko êg tiajnin nukud, ko besh o'ob kiajkar nêillan.

Igui têtêg keg dajkig ko koba am têtigumdi ko kêg kuadag am kisham nukudkan.

Bêsh o'obash kêg darraki igui oidig tam.

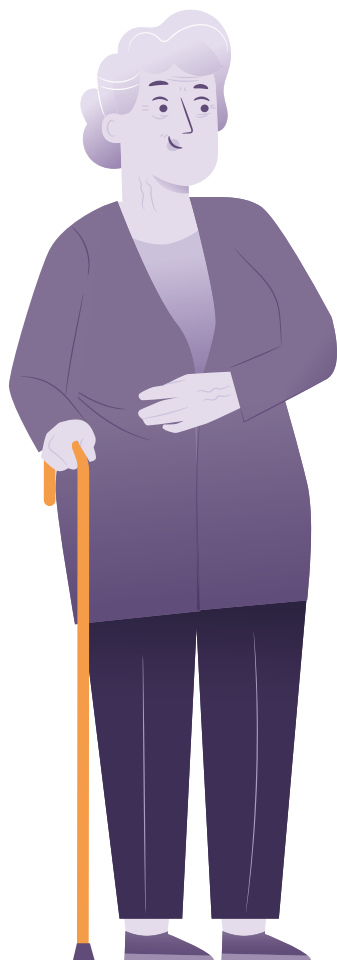
Igui no'ok bêsh o'obash nukud ko bêsh êka mash ep. Ikam jêgui ko bêsh lal o'ob nukudkan memeshar, ko lotor amkan êbi eg o'ob daj, ko kuadag amkan a kisham, ko kêg boi amkan ko êpêmak oidig bui jimig.

Igui shi kêg jêgui ko ook matan ko bêsh igui tiajñir amig ko tanan êbi joog jijmig.

1. Tiajnin ko nukud jêgui ko kêg dajkan, aptdam dajkan

Mujé kó uméro níwia bilé kalí jápu oná mú betélíma kanília, simía benésia táa ká jónsa, aní'a jápu mú nátaa, iyéna ké majáka jápu ikúmi alí chíbiri kó; betéa ké majáka, rimúa alí kó nawá jápuriká rimúri; a níwia bilé nóchali, bilé kali a'lí jápuriká echiriká nakia kó, a kúchuwa napawíka. Ayénachó anía jépu ké kúchuwínali japuré mi ké nakía kó.

Igui tiajnin amig ko koba im êrrig am jon ko apê im jêjêg êpemek o'ob am tatig jêmak kêl o okish, apê kêg aagui ko im am bagmag, êpêmak tiajnin nukud ko êg lotor am kulartan ko apê kook; im am parvidim, am ubillim kiajkar am nêillig.

2. Êg tiajni ko nukud jêgui ko bêsh o'ob kêg darrakan, a bèn o'ob bèn ko judil jaat natan êg taak a bagmigui

Bêsh êgam o'obash in êkam mash ko mui taam o'ob amig, im bêsh êkam mash, ko atam bêsh jumpill o'ob bui kêg darriki ko koba êbi mash ish nêillimdi, ko kêg kiajkar ish bui nokan, ko êkam kêg atam.

Ish bènêg o'ob tiajnir nukud ko atam kêg darriki, ko koba ish têiguimdi, ko kêg kuadag ish joillan o makan, ko bêsh jaat êg taak tajta nukudkan kisham bêsh êbi oidig êbi atam darra; ko ish kii kêg nukudka, ko atam nukudkan ish têgllig, ko bêsh ish o'on kêg o'onak.

3. Tiajnin nukud ko ishkuel bui apê apad jimig

Ishkuel bui apê jimig jêgui jêmak tiajnin ko apê nukud okish o'ob taam, êkill atam o'ok taam nokim ko ish majshan ko atam apad dudumtig êtuat ish bagmiki ko atam matish ko igui tiajnig o'ok o'ob taam atam nukud.

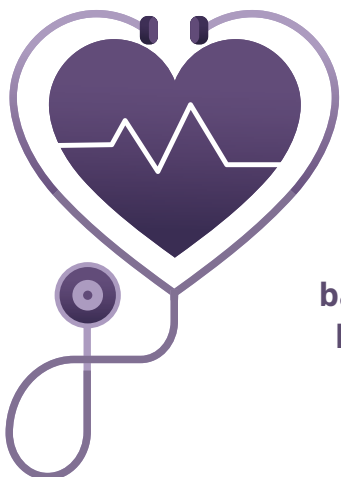
**Gêê libartam bêbêt igui tiajnig ko
mêmêshar im ish koblarti am ishkuel tam
jaat eg taak am majshim, ko im am kunkig
ishkuel, ko im êshatuat am majshig
ko mêm o'ob taam im am bagmag, am
majshig tumish lii o'ob am no'oktam.**

Apê gêê o'ob apê ep apad ishkuel bui jimig,
amig ishkuel ko gêgêr o'ob buikam jêgui.

4. Tiajnig ko jêmak lotor nukudkan am oidig am

Êkaillig gêê libar êbi bêsh tiajnig a o'on, êgam tiajba ko bêsh oidig amkan kii ko lotor am nêillan, ko kêg kiajkar am nêillan, ko kêg am aagan êtuat apê nukud, êp apad am kulartig jêmak o'ob ko makgam jêgui ko shai bën kulartak, êp êg taam jêgui lal oob jodbokan, ikam jêgui.

Apê tiajnin nukud ko kêg am nêillan ko apê kookan, **apê apad lotor bui jimig ko am nêillig êg lotor, shi apê tajta pastill am makig, ko bam tajta bam am makig, gêgêr hospitales am im am koblartig, êkam êp am makig no'ok ko apê tajta ikam am agllig êg taam am jon nukdi ko koba kookan.**

Êgam lotor tiajnig nukud ko kêg am nêillig ko matish ko o'ob jêgui, êbi daj êg o'ob ko am jim lotor bui, ko apê o'ob no'ok nok, ko am dajkig jêmak o'ob ko am no'ok nok êp dukum nok, kêg dukum nok êp kêg o'ob nok.

5. Tiajnig ko kêg kii apad nukudki êbi dajkig a êlid

Atam o'ok taam tiajnig nukud ko apad
judil a buikam nukudki jêmak kii, ko
apad namkilli, ko atam apad aptadam
am darraki ko igui kii nukudkan shudug,
tai, ishkuel, têkpan; êp ko atam kêg
ish nukdan ushgam ko judilish oidig
têkar ko koba ish bopilli ish kii o ish
oidig êbi atam darra o atam têt.

6. Tiajnig ko bêsh o'ob a oidigtam nukud

Bêsh o'ob buikam jêgui eg taak geê oidigtam darra ko lii oidig tam daj, bêshish atam nukud igui tiajnig (ko jêgui shudug am kisham, tai am kisham, keg boi, im êbitadam o'ob am darrakna am oidigtam), igui ko besh o'ob kêg darrtakan a oidigtam, êp am ben o'ob.

Jêmak oidigtam amig tiajnig judil jêmak o'ob buikam ko bêsh o'ob buikam êp, igui êkaillik besh o'ob ko jumpill darra jemak oidigtam.

Apê jêmak oidigtam daj ko am o'ob amig o êp o'ob ko afromexicana jêgui, okish taam, apê apad ushgam o kobnal daijbi, ko o'ok êp apad junt am nokig ko bêsh o'ob kajig ko dakshik ko nokig.

7. Tiajnig nukud ko bêshish o'ob a o'on nukudki, a têgllig êp ko tomiñ nukdan judil a bui buikam ko kêg darrakan

Ko atam lal o'ob jêgui atam tiajnig nukud ko ish têgllig nukud, ish o'on nukudki, ko koba ish parbidim ko atam tutuk jêgui o tota o'ob jêgui, **ko am o'on bashgui im am koblartig êg am o'on ko ikam igui o'on bën apad bam o'on bajbi mientras o'ob duakam ko tajta.**

Atam êp tiajnig nukud ko atam kêg aagui jaat êg taak atam aguim, **ko judil ish têksha jaat ko atam apad judil ish bui jaat ko ish bagmigui nati.**

Igui aaguim ko atam apad aagui êg taam o'ob ish bagmag ko atam tajta, êtuat atam natig, êg taak iikish a'adig, êg taam atam darribi ish kisham, ko bam o'ob im apad ish agllig jaat, êp komo atam ish bagmag têtbi, ko êp êg ishkuel êbi atam am jijmi dumtig ish têkpan buikam.

Igui tiajnig a o'on ko judil apê natig jaat ko mêm am bagmigui, ko kiajkar am nêillig ko koba ubish am nêillimdi ko apê o'ob okish jêgui.

8. Tiajnig ko judil a piejish ko jaat ko a bagmag natan

Jaat ko o'ob nanta a oidigtam mui jaat jêgui ko êgam
o'ob ko nanta matba êrrig nanta igui jaat: êg taam nok
a no'ok, piejish o iikish, hoshikar ko jaat aagak baig o'ob,
jiuimil ko nanta êg taam a oidigtam darra, ko judil a bui
têk êg oidig.

***Bêsh o'obash igui tiajnig
nukud ko koba êbitadam
ish nêillimdi ko piejish
o ish iikish buadi***

9. Tiajnig ko nukud jêgui ko apad kiajkar nokig kiajkar jimig êbi am bagmigui

Apê kêg pajlogui êbi am bagmigui ko koba êrrig ojdor am vujjimdi êbitadam am bui nokimdi, ko im am koblartik êbi apê jim, êp apad bam o'ob bën a nashgui.

Am êbi apê oimar tiajnig no'ok ko kêg am nukdi ushgam, kêg am nêillig kiajkar am bui nokig, êshataak ko apê o'ob jêgui o êbi apê o'ob taam daj.

Igui êkaillik ko kiajkar judil apê okish o'ob taam jimig êbi am bagmiki, ko igui o'on êkaillik ko im apad êbitadam am nêillig, kêkil êbitadam am bui nokim o am têtigumdi.

Bêsh o'ok o'on tiajnig nukud ko atam ish jumpilli bêshish ko ikam tani ko kiajkar ish nêillan ko atam maat ko amig tiajnig o'ok buikam ko jaat ko shish im sih bagmig atam im natig, igui têtêg dukum no'ok tam grupos de la sociedad civil ko colectivo.

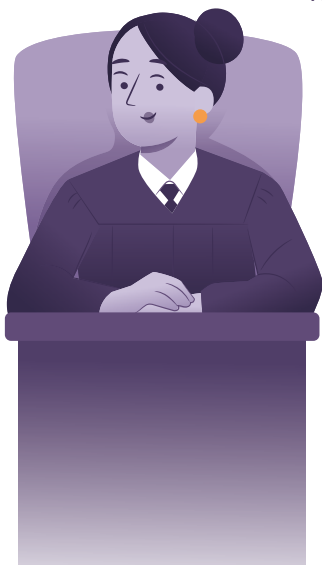
10. Tiajnig ko kêg apad ushgam kêg neillan

Igui jêgui ko ushgam ko matam kêg kiajkar agllig bam ushgam ko o'ok êg taak igui oidigtam darra ko kêg kiajkar o'ok nêillan bèn nokaan êkama komo kêkil êp ushgam kêg bui nok.

Jêmak kobnal o ushgam bui apê komo o'ob okish im êштуик ko am koblartig, kêg kiajkar ko aptadam am bui jimi, oidig miallig, ko om shi ojdom ko jojtom am nêillan.

Ushgam ko am têkpanak matkam o'ob jêgui, ko matkig êg taam apad am nojolli ko êg gagui kiajkar ko kêg am nêilli bêsh o'ob taam.

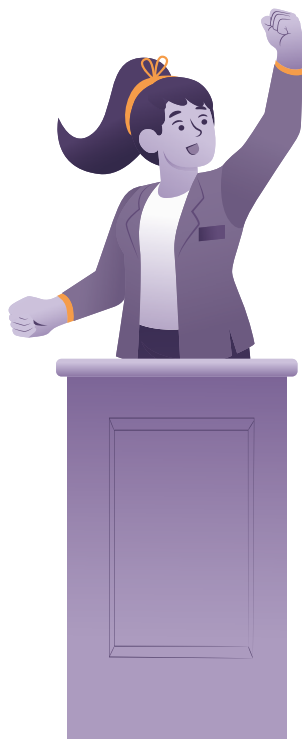
Kêg am nêillig ushgam kuando jêmak jêmak kêl al têt o êpêmak jaat am dod, **êg ushgam nukud êg tiajnig ko bêsh o'ok ko o'ob jêgui kiajkar nêillan koba êshtaam bui nokimdi.**

11. Tiajnig nukud ko apad votartig ko êp apad ushgam daijbi

Ushgam apad têtbi shi am bagmigui, judil am buikam o mui o'ob am nojolli ep apad, ikam atam apad bii ushgam taam o kobnal am a oidigtam, mootkar am, gêê oidig mootkar am. Igui êkaillik ko apê ep apad bii ushgam taam ko apê ep apad jêmak ushgam bui votartig, igui êp kuando o'ob am bui darra bèn jaat aagui ko kiajkar nokig jaat êg taak a natig am mêm oidigtam.

Ikam no'ok êp amig ko apê okish taam apad têtbi ushgam mootkar buikam ko apê ê papad votartig o'ob êg taak têt bim ushgam buikam êg taak am bagmig bui votartig, igui kêkil bèn apad têtbi, igui tiajnig iai a o'onba ko bam o'ok ushgam o kobnal amkan igui oidigtam.

12. Tiajnig ko bêsh o'ok o'ob apad nukudki jemak celular

Ish oidigtam amig 63% ko o'ok jêgui ko im nukud internet, ko êgam im mat êg taam bêijig jêmak celular o im matish êg taam natig.

Ko apê jêmak telefon nukud apê apad mui jaat nêillig, êpêmak o'ob bèn jaat aagui, igui tajta jêmak téléfono ko aplicaciones nukudkan. Igui im apad jêjmi am bapig porque egam im mat igui im shi keg no'ok ko atam tiajnig nukud ko nukudkan am ish oidigtam kêg internet.

Atam nukud igui tiajnig nukud ko apad téléfono nêillig ko im êrrig o'ob ko am nêillig jaat am agllig, ko koba êbitadam am bui nokimdi, im tollick am telefontam jaat nêillig, ko koba jaat êg taak apam im aguim ko am internte tam têshdan, ko jêmak kêl ish jon im iikish bèn am têsh ko ushgam apad shurumda makig êg o'ob ko koba bam o'ok fotografi ko im a bagmag am têshillan, amigba jêmak ley ko têtêg Ley Olimpia igui ley bêsh o'ok bui jêgui.

Ko jêmak O'oba Im apad jaat am agllig telefontam am a o'onba êg Ley Olimpia.

13. Tiajnig ko nukud lal o'ob ook ko ilbaj o'ok

Tumish apê êg dukish nukud lii o'ob o ilbaj o'ob okish bêshish nukud tiajnig ko igui o'on tam a o'onba, ko êgam ushgam kiajkar neillig êp shurruddam makig o'ob ko im kêg nêillak o'ok.

Jêmi tiajnig jêgui ko apê okish taam apê ishkuel bui apad jimig, ko am pijudig, apad têtbi ko mêm am bagmigui, pajlogui am bèn o'ob bèn, ko toop bui apê jimi êg taak am bagmigui, jiumil bui apê jimig, bam o'ok o kêkil bèn jumpilli ko ikam am bagmigui ko ikam no'ok ko am bagmag kêg apê apad aagui ko im êrrig o'ob êbitadam am nêillan.

14. Tiajnig atam nukud o'ok taam ko jêmak têkpan apê apad nukudki ko êka kaak ep am namkilli

Igui oidigtam bêsh êgam o'ob êkaish ko o'ok êp apad têkpanig kêkil taam; **tiajnig atam o'ok nukud ko atam apad têkpanig êbi ish bagmigui, ko êg taam atam tajta o tomin ish namkilli.**

Goko makab hor têkpanig jêmak tashtam ko apê okish taam bam têkpan êg o'ob bam tomin am namkilli.

Êp atam nukud êg tiajnig ko ish namkilli kuando atam ish tash ish maa igui têtêg dukum nooktam vacaciones, igui ko apê im apad tash bêi o im am maa êg masad ko am makitad, êp am makig seguro social, ko apad lotor bui jiman, jêmak o'ob muk têkpanim o êsha dood ep am namkilli, y bam jaat ko apê okish o'ob taam tajta am makig.

ko apê gêê bookish Im apad am mêrrig têkpan abar.

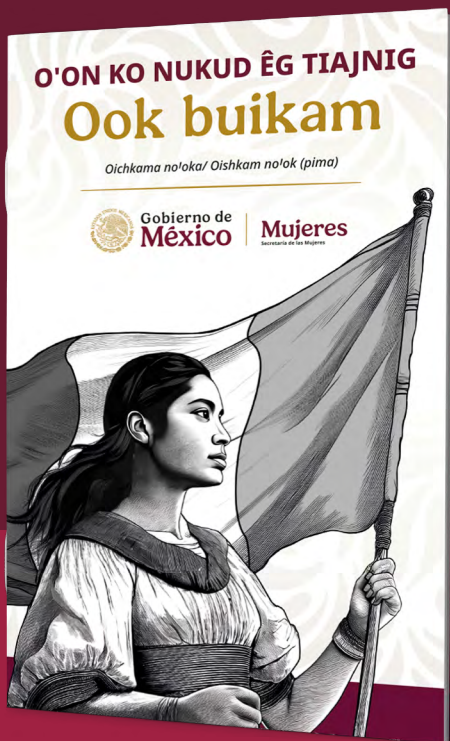

15. Tiajnig amig ko o'ok im apad têiguimdi ko kêg kiajkar bën darrakan

Atam o'ok taam nukud jêmak tiajnig ko iai a o'on ko bêsh o'ob, ish bën o'ob, o'ob êg taak têkpani am makig, radio ko televisiôn, ko bam ushgam nukdi, bam o'ob agllig ko kêg kiajkar ish nêillig bêsh êgam o'ob. Êgam ushgam nukdi ko jaat kêg a natan.

*Êg tiajnig ko kêg apê dajkan êkaillig ko kêg ish nêillan ko kiajkar ish bui nokan, igui tiejnig bêsh êgam o'ob nukud o'ok ko kêkil, bêsh o'ob kiajkar ish nêillig, **ko atam apad jijmi ishkuel êg taak ish bagmigu, ko toop apad bui jimig êbi ish bagmag, im êbitadam am nêillimdi, ish parbimdi ko atam kêg darriki bam o'ob bën.***

*Igui o'on jêgui jêmak o'on ko o'ok buikam jêgui,
ko ikam matan êg tiajnig ko êgam buikam jêgui.*

Igui o'ontam atam o'on tiajnig ko o'ok
buikam jêgui lo ikam kiajkar darriki, kiajkar
nêillan bam O'obas ko koba têiguimdi.

Êkill atam am bapllim ko nukudkan igui o'on ko matan
Kêg nukdan ko am apad nêillig jaat o tiajnig ko mêm
okish taam am bagmigui ko bam O'obas agllian.

Mujeres
Secretaría de las Mujeres

"Êgam o'k bêshis jumpill atam kêg duñig; atam tajta ko apam têkpanan ko jumpill bêshish nokan.

Komo apam apad nêillig, bêsh êgam tiajnig bêshish o'obash buikam jêgui, bêsh tash atam tajta êg taam atam bêshish jumpill darra.

Atam judil o'ok jêgui, atam judil aagui jjat êg tak ish bagmigui êg taam atam darriki ish kisham igui am a o'on gê ê libartam êbi a o'on bêsh tiajnig, iai a o'on ko ish dakshi ko atam apad natig bêsh jaat êg taak ish bagmigui ko ushgam kiajkar ish nêillig, ko êgam ish nojolli ko atam apad bêsh kêg darrakan êg taam ish bagmigui.

Bêsh atam o'ob taam apad natig ko ish tiajnig ko gêê libartam a o'on bêshish o'obash matan ko êkam kiajkar ish nêillan.

Ko atam o'ob taam kêg kiajkar ish nêillan o'ob taam. Igui cartilla jêgui jêmak o'on ko bêta shonta a nat, bam o'on ko no'ok a bijim ko ikam igui o'on tam a o'onig ko o'ok kêkil taam apad kêg kiajkar darrakin, koa atam o'ob taam matishh ko o'ok êp apad têkpanig, koba êbimash nêillimdi, ko atam o'ob taam matish ko bêsh o'oba im baig taam a têkshak.

*Bêshish o'obash apad natig ko igui oidig
pal shi kêg darrakan o'ok ko kêkil.*

*Bam tash o mashad bam cartillas bajbi o'ok buikam ko am a oonig tiajnig êgam o'obash ko judil a bui darra ko judil a bui têkpanak, am êldiñ. **Apê im judil daj apê apad judil dajkig, aptadam dajkig ko kiajkar am nêillan o'obash**".*

Citlalli Hernández Mora
O'OK BUIKAM SECRETARIA

Secretaría de las Mujeres
CAMPAÑA PERMANENTE POR LA IGUALDAD
Y EN CONTRA DE LA VIOLENCIA HACIA LAS MUJERES

Gobierno de
México

Mujeres
Secretaría de las Mujeres